

Gabriel, František; Smetana, Jan

Stavební vývoj hradu Helfenburku

Archaeologia historica. 1994, vol. 19, iss. [1], pp. 51-64

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140081>

Access Date: 12. 11. 2024

Version: 20241112

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Stavební vývoj hradu Helfenburku

FRANTIŠEK GABRIEL—JAN SMETANA

1 Výchozí stav poznání

1.1 Přehled dosavadní literatury

Poznání minulosti tohoto hradu, jehož relikty leží v severních Čechách asi 2 km jihovýchodně od Úštěku (okr. Litoměřice) na katastru obce Rašovice, má svoji vlastní historii. Po jeho opuštění zapadly totiž osudy tohoto středověkého opevněného sídla v propast tak dokonale, že již v druhé polovině 17. století nebyl znám ani jeho správný název a toponymum Helfenburk, přestože známé, nedokázaly soudobí autoři lokalizovat (Balbín 1681, 109; Beckovský 1700, 72).

Pod pojmenováním Hrádek vystupuje v topografiích J. Schallera (1787, 286) a J. G. Sommera (1833, 342) s tím, že o jeho dějinách není nic známo. Rovněž v nejstarším přehledném díle o českých hradech, které u litoměřického nakladatele a tiskaře K. W. Medaua vydával F. A. Heber (1844, 68—70), je pod názvem Hrádek toliko popis zřícenin, ale o jeho osudech jsou vysloveny pouze domněnky ještě i ve druhém vydání (Heber 1856, 68—70), přestože již na mapě hradů přidané ke IV. dílu prvního vydání (Heber 1846, 91) je zakreslen na správném místě pod názvem Helfenburg. Podle toho pak F. Palacký (1848, 71) zaznamenal na závěr seznamu lokalit libešického panství, že zde býval také hrad „Helfenburk u Ostrého, též Hrádek (Affenburg) řečený“. Přestože pod svým správným názvem je zachycen také na archeologické mapě A. Schmitta (1856), psal o něm neznámý jinak autor, označující se Kleeroth (1874), jako o Affenburgu a R. Tandler (1876) nazval svoji práci o něm „Bezejmenný rytířský hrad“, i když pro něj používal v textu též označení Hrádek. Pod tímto toponymem figuroval také v článku nevedeného autora v litoměřických novinách (Anonym 1856).

Shodou okolností vyšly záhy prvé informovanější práce o dějinách tohoto hradu v jednom roce hned dvě. Jednu z nich napsal F. Beneš (1873), druhou F. Bernau (1878). Tento autor se k tématu zanedlouho vrátil v prvním díle zamýšlené vícesvazkové práce o dějinách hradů a zámků v Čechách (Bernau 1881, 117—149). Zde podal až dosud nejpodrobnější zpracování osudů Helfenburku a jeho držitelů. V drobném příspěvku potom upřesnil okolnosti získání hradu vojskem Jiřího Poděbradského v roce 1467 (Bernau 1889) a nakonec ještě podal stručný výtah své základní práce o něm pro Ottovy Čechy (Bernau 1892, 188—191). Naprostá většina celé řady článků, které vyšly na konci 19. a v první polovině 20. století, potom v podstatě pouze opakovala informace obsažené v Bernauově záslužné studii z roku 1881 (Dziadek 1904; Jarschel 1904; Dnk 1922; Berndt 1924; Preis 1935; Pokorný 1937; Jarschel 1940). Na tomto místě je snad třeba upozornit zvláště pouze na brožuru nevedeného autora, která vyšla ve dvou vydáních (Anonym 1907; 1930).

Na Bernauovo dílo výslovně navázala i zpracování příslušného hesla v pracích našeho nejznámějšího badatele o hradech, A. Sedláčka (1908, 271; 1923,

96—104). Z něj potom zase vycházely novější novinové články (Anonym 1965a).

Odlišnému datování přestavby hradu a jeho rozšíření o dodnes zachované hradby a věže, popřípadě o jeho zařazení do určitého stavebního typu, se věnovala práce F. Fišera (1972) a D. Menclové (1972, 420—426). Tuto základní faktografii neobohatily ani příslušné stati v pracích E. Pocheho a kolektivu (1977, 372), popřípadě R. Anděla a kolektivu (1984, 155—155). Vývoj Helfenburského panství zachytil po J. V. Šimákovi (1938, 705—706) podrobně Z. Boháč (1979)¹, zatímco J. Panáček (1992) se pokusil o zařazení prvního známého držitele, Hanuše z Helfenburka, do rozrodu pánů z Klinštejna.

Tituly věnované zřejmě nejvýznamnějšímu majiteli hradu, který zde dlouhodobě pobýval, arcibiskupu Janovi z Jenštejna, výrazně postavě českých duchovních dějin předhusitského období, cituje J. Spěváček (1986). Ostatní literaturu k tomuto okruhu problémů shrnul J. Tríska (1967) a F. Fišer (1968). Moderní biografii posledního pražského předhusitského arcibiskupa, který mohl být na Helfenburku i pohřben, Konráda z Vechty, napsal I. Hlaváček (1974).

Podstatně méně byl sledován vývoj Helfenburku jakožto jednoho z příkladů hradní architektury. Ještě méně byla pocitována potřeba sledovat též vývoj jednotlivých jeho stavebních fází, přestože už Bernau (1881, 121) a po něm i Sedláček (1923, 98) si byli vědomi přinejmenším dvou.

1.2 Názory na stavební vývoj hradu

Oba posledně jmenovaní autoři vycházeli z kronikářské zprávy, že arcibiskup Jan Očko z Vlašimi „Hrádek posud skrovný rozšířil, zejména vystavěl hradby kolem něho a zděná stavení“ (Sedláček 1923, 98). Tato přestavba hradu je datovatelná mezi roky 1375, kdy byl zcela určitě již v jeho držení (LE I, 103; DD VII, 53) a 1380, kdy zemřel (Bernau 1881, 121). Základem tohoto datování bylo pro oba autory pramenné svědectví, které ve své edici publikoval G. Dobner (MHB III, 41), nazvané „Memoriae promorum trium Archiepiscoporum“ a po něm J. Dobrovský v roce 1784 (SRB II, 441) v části *Series episcoporum et archiepiscoporum Pragensium*“.

S těmito doklady je minimálně ve zdánlivém rozporu zpráva životopisce Jana z Jenštejna, převora augustiniánského kláštera v Roudnici, Petra Clarifikatora, který ve svém díle „Vita Joannis a Jenczenstein“ psal k roku 1395 o čelní věži jako o nově postavené Jenštejnem (FRB I, 457). Pro stavbu věže je tedy rok 1395 považován za termín ante quem, zatímco pro terminus post quem je míněn rok 1390, kdy byl Janovi z Jenštejna odňat jeho rodový hrad nedaleko Prahy a pro pokání i askezi, jimž se oddával, mu pak zůstala jenom Roudnice a Helfenburk. D. Menclová (1972a, 425—426) v této souvislosti uvazuje i o současné výstavbě nových hradeb.

Jedná se však o to, zda je skutečně nutné považovat stavbu obvodové hradby i věže za současnou, či zda byly budovány ve dvou časových úsecích, vymezených životem dvou po sobě následujících pražských arcibiskupů, Jana Očka z Vlašimi a Jana z Jenštejna. Toto řešení upřesnil již F. Fišer (1972, 2), který předpokládal, že stavbu hradeb i věže zahájil první z nich, věž že však dokončil až Jan z Jenštejna a podobně soudil i autor hesla v kolektivní práci z počátku osmdesátých let (Anděl a kol. 1984, 152).

Jednoznačnou odpověď nedává ani zachovaná heraldická výzdoba hlavní brány. Zde nad branami jsou umístěny dva doprava (heraldicky) nakloněné pískovcové štítky, jejichž tvarosloví je rámcově řadí do druhé poloviny 14. století. Na pravém bývalo erbovní znamení dvou supích hlav, na levém příčné

břevno pražského arcibiskupství. Potíž spočívá v tom, že pánové z Vlašimi i z Jenštejna používali stejného erbu (Sedláček 1925, 141). Proto také někteří autoři připisují pravý znak Janu Očkovi z Vlašimi (Bernau 1881, 118; Sedláček 1923, 96), jiní Janovi z Jenštejna (Menclová 1972a, 426).

1.3 Úpravy hradu a výzkumy na něm

Nejstarší popis hradních zřícenin přináší F. A. Heber (1844, 68—70) a nejpodrobnější potom F. Bernau (1881, 117—120). Zachycují jejich stav před úpravami, které v létě roku 1887 zahájil tehdejší majitel liběšického velkostatku Josef Schroll, jemuž náležely také lesy obklopující Helfenburk. Rekonstrukce začaly opravou věže, kterou nechal předem zpřístupnit schodištěm po ochozu hradby, opatřeném železným zábradlím, které je zachováno dodnes. Do věže byl v její patě proražen nový vchod a byla opravena především její jihovýchodní strana, která byla podle svědectví dochovaných vyobrazení ve značné délce vypadlá (např. podle litografie Ludvíka hraběte Buquoe, cca 1850; viz Sedláček 1923, 19). Ve druhém poschodí do té doby nepřístupné věže bylo objeveno kamenné točité schodiště, zabudované v síle zdi, které vedlo až na její vrchol (Kopitz 1887). V následujícím roce byly zahájeny práce na zpřístupnění středního skalního suku se zbytky paláce. Zřícením hrozící relikty budov byly podepřeny a vyzděny, aby byly zpevněny a zajištěny před dalším rozpadáváním. Pokračovala také oprava věže, kde byly dvě místnosti upraveny k příležitostnému obývání. Nové cimbuří však ještě tehdy dokončeno nebylo. V jedné z místností byl umístěn znak zmíněného Josefa Schrolla, zachovaný podnes. Částečně byla také vyčištěna hradní studna, aby z ní bylo možno získat vodu (Kopitz 1888). Opravy hradu byly dokončeny v roce 1890 (Podhaisky 1891, 169).

Romantická zřícenina se tak stala vyhledávaným turistickým cílem. Již předtím, roku 1872, byla v prostoru předhradí, ve starší hájovně z roku 1720, zřízena sezonní restaurace (Anděl a kol. 1984, 155). Vnitřní prostor hradu však zůstal zarostlý vysokým lesem i křovisky, takže jeho zdivo bylo i nadále narušováno kořeny mohutných buků i padajícími kmeny.

Před více než třiceti lety došlo k oživení zájmu o Helfenburk, který byl předán ze správy tehdejšího MNV Rašovice do pravomoci MěstNV v Ústěku (Anonym 1965b). Zcela nová kapitola v dějinách hradu však začala být psána v roce 1967, kdy se jej pod vedením tehdejšího pracovníka Okresního muzea v Litoměřicích, Františka Fišera a za metodické pomoci archeologů M. Zápotockého a K. Reichertové z Archeologického ústavu v Praze ujali trempové. Jedním z jejich cílů byla rekonstrukce hradu Helfenburku (ček 1967; -jši- 1967; Stembera 1968; Hoznauer 19. 8. Smetana 1993).

Od března 1967 do podzimu 1968 se zde každý víkend sjíždějí stovky mladých lidí, mezi nimi i nejedni začínající historik, archivář či archeolog. Společně po předchozí dokumentaci dosavadního stavu, zbavili hrad nebezpečného porostu, opravili znovu mezitím zchátralou věž a vyčistili hradby i ostatní zdivo ode všech dřevin. Ještě téhož roku postupně vyčistili také 59 m hlubokou studnu, kterou ještě A. Sedláček (1923, 98) považoval za cisternu. Při této příležitosti byly učiněny také nejzajímavější nálezy. Veřejnosti byly prezentovány na výstavě „Nálezy z hradní studně“, která byla 24. 11. 1967 otevřena v litoměřickém muzeu. Celý náleзовý soubor z té doby je zde uložen dodnes. Skutečný archeologický výzkum ve vlastním smyslu v ostatních prostorách hradu však podniknut již nemohl být, protože vedoucí postava těchto prací, F. Fišer, přišel hned po srpnu 1968 o zaměstnání v muzeu a musel odejít mimo okres Litoměřice.

2 Výsledky výzkumu a průzkumu

Od roku 1981 probíhající konzervační práce na Helfenburku vyvolaly potřebu záchranného archeologického výzkumu a stavebně historického průzkumu. Obě dokumentační metody přinesly řadu nových poznatků, které částečně zpochybňují a částečně korigují starší závěry. Rozsah příspěvku ovšem nedovoluje podrobný rozbor situace. Pokoušíme se proto pouze o rekonstrukci vývoje lokality a datování jednotlivých etap, fází a mikrofází.

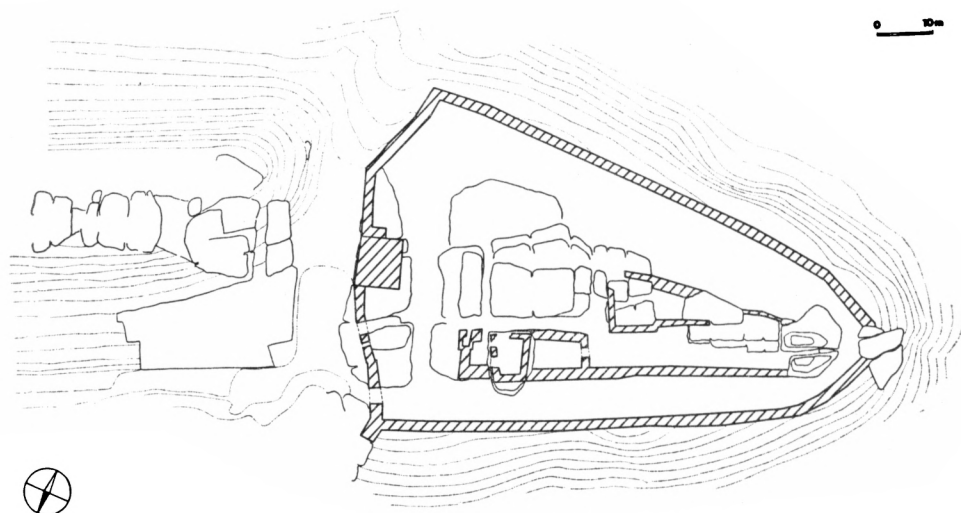
Rozlišení časových horizontů vychází především ze stratigrafie architektury, která však většinou dovoluje pouze relativní datování s omezenou prostorovou platností. K pochopení širších vztahů v rámci celé lokality přispívá jednak komunikační schema, jednak analogie s jinými, typově shodnými hrady. V omezené míře využíváme i absolutní datování, opřené jednak o architektonické detaily, jednak o nálezy z antropogenních vrstev. První prostředek datování se jeví z hlediska daného problému jako málo citlivý, využití druhého pak limituje, až na výjimečné případy, absence starších vrstev.

2.1 Staveniště hradu

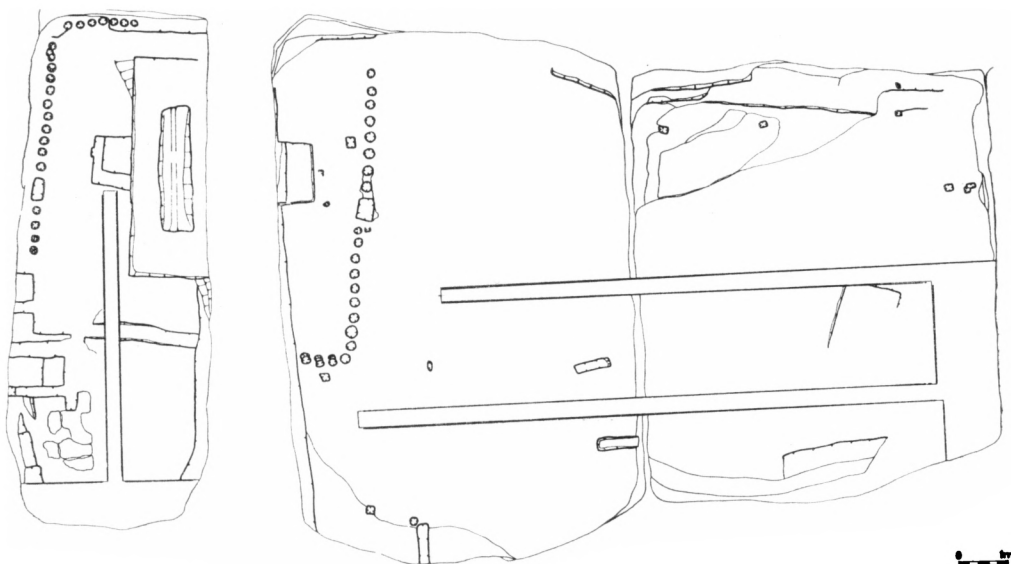
Před rekonstrukcí stavebního vývoje podáváme charakteristiku staveniště. To leží při ostře vymezené severovýchodní hraně údolí Hradeckého potoka, vhloubeného do plošiny pískovcové tabule středního turonu (R. Horný 1989) s nadmořskou výškou kolem 330 m. Pseudoostrožna, vydělená na jihozápadě od plošiny krátkým bočním dolem, se k západu výrazně zužuje do hřebene odkrytých pískovcových skal, v závěru zcela rozpadlých na drobné bloky. Povrch skal při šíji a úbočí zakrývá suť a různé půdní horizonty. Stav pseudoostrožny před zahájením druhé stavební etapy se pravděpodobně daleko více blížil ucelenému skalnímu bloku, dělenému pouze užšími spárami na sebe kolmých směrů. Teprve odtěžením se blok rozpadl na několik skalních suků a věží o různé výškové úrovni.

2.2 První stavební etapa

Za relikty první stavební etapy považujeme pouze stopy mostních konstrukcí na skalním hřebeni a základ jedné ze staveb odkryté archeologickým

Obr. 1. Helfenburk, plán hradu z roku 1983 dle zaměření (kresba I. Kraczková).

Obr. 2. Helfenburk, situace na horním plátě (kresba L. Kracíkové).

výzkumem. Mosty na hřebeni, dokládající horizontálně vedenou komunikaci od šíje pseudoostrožny přes různé terenní nerovnosti a drobné spáry (obr. 1) Pouze v jednom případě snad zjišťujeme dosud patrné stopy přisekání později prohloubeného příkopu. Relikty zástavby, které nacházíme při této komunikaci před příkopem asi z části souvisejí s touto stavební etapou, z části se zabezpečením hradu v etapách následujících. Vzhledem k tomu, že tento mimořádně zajímavý prostor nebyl archeologicky zkoumán, nelze charakter zástavby hodnotit ani z funkčního ani z časového hlediska.

Zástavba, kterou odkryl archeologickým výzkumem za příkopem, na skalním bloku, rozděleném vpředu výraznější, vzadu úzkou spárou, vykazuje tři stavební fáze. První z nich náleží soustava dráží pro prah dřevěného mostu směřujícího mimo dosud dochovaný skalní hřeben (obr. 2). Dokládá tak pozdější odtěžení jeho severního úpatí, související s mladší stavební aktivitou. Na protilehlé straně bloku zjišťujeme dvě na sobě kolmé dráže, signalizující nároží nějaké roubené či hrázděné budovy. Její zánikový horizont představuje slabá vrstva půdy se souborem keramických fragmentů, datovaných do druhé poloviny 14. století. Ten překryla maltová kra, vyrovnávající v těchto místech skalní podloží v následující fázi. Zdroj vody snad zajišťovala v první stavební etapě dosud neodkrytá studna, na jejíž existenci v přední skalní spáře soudíme podle stop rumpálu, otáčeného ručním kolem. Část jeho dráhy probíhala v objektu, který je zasekán do podloží.

Další úseky skalního masivu využívaly i následné stavební etapy, takže eliminování první z nich je velmi obtížné. Nelze vyloučit, že k první stavební etapě náleží i úprava zadní skály jádra hradu. Jedná se o objekt, známý i z jiných lokalit (Gabriel—Smetana 1986, 148). Typický je jak vzhledem, rozměry tak i umístěním na okraji hradu. Vše nasvědčuje tomu, že tyto objekty sloužily obráncům jako krytá střelecká postavení. Dále již skalní hřeben výrazně klesá, rozdělen spárami do drobných bloků a jeho osídlení v první stavební etapě není pravděpodobné.

2.3 Druhá stavební etapa

Druhá stavební etapa znamenala zásadní změnu komunikačního schématu. Přístupová cesta sbíhala při šíji ostrožny na severní stranu pod skalní hřeben, který sledovala až k hradnímu příkopu, ukrytému dnes již v opevnění. Vznikl výrazným prohloubením příkopu předchozí etapy až pod patu skalního hřebene. Při té příležitosti vzal za své i starší most. Úbočím skály prosekaná cesta překonávala nový příkop po padacím mostě, za kterým vstupovala do průjezdní brány. Pokračovala jednak do hospodářského traktu, jednak schodištěm do patra a tudy dál k nástupu na skalní plató. Dochovaná architektura, doplněná o výsledky archeologického výzkumu, dělí hospodářský trakt při severní patě uměle vytvořeného skalního suku do pěti samostatných objektů.

První z nich, přiložený zadní a levou boční stranou ke skalním stěnám, se obracel hlavním průčelím do čela hradu, pravým bočním i nad severní svah. Hloubková příčka vydělovala vlevo průjezd s bránou. Segmenty jejího prostě okoseného ostění, nalezené výzkumem v zahloubenině pro závaží, se uplatňovaly ve vpadlině padacího mostu. Pravý trakt převyšoval levý o dvě patra, patrná dosud ve stěně skalní věže. Propojení s průjezdem umožňovala krátká příčná chodba při skále, ve které dosud nacházíme složitější profilaci vstupní branky. Odtud také vedlo dvojramenné schodiště do patra (Gabriel 1984). Jeho druhé rameno opačného směru vycházelo z podesty a stoupalo po valené klenbě levé části místnosti. Pravou kryla křížová klenba, jediný typ této horizontální konstrukce zjištěný na Helfenburku. Patro umožňovalo průchod do dalšího objektu průrazem ve skalní věži. Teprve v další stavební etapě asi došlo k přeložení této významné komunikace na pavlač, která ji obíhala po severovýchodní straně. Tehdy však již existovalo nové vnější opevnění, které zajistilo její bezpečnost.

Objekt za skalní věží, značený jako druhý, analyzuje práce J. Smetany a F. Gabriela (1988, 545—547; Gabriel 1988), zabývající se i nálezy kachlů a jejich interpretací. Zdivo z nepravidelných kvádrů na maltu je založeno na šikmém podloží, které následným přisekáním v dimenzi stěn spoluvytváří přízemí. Na vnitřních i vnějších hranách korun zdí ležely trámy dřevěných, nejspíše roubených, konstrukcí patra. Meziprostor vyplňoval jíl s kameny. Sedlová střecha nad předními dvěma třetinami a pultová nad zadní třetinou při skalní věži, kde se zachoval otisk hřebenového trámu, se obracely štíty do úzkého průjezdu a na vnější stranu hradu nad obvodovou zeď. První mikrofáze vývoje objektu (Gabrie—Smetana 1988, 546) souvisí s počátkem druhé stavební etapy, závěr jeho vývoje pak nejspíše proběhl ještě v době fungování horní studny. Nasvědčoval by tomu žlab vedoucí z horního plató a pokračující nejspíše až k otvoru na plnění cisterny, kterou datuje F. Gabriel—J. Smetana (1988, 546) do třetí stavební mikrofáze. V této době a nejspíše i následně sloužil objekt jako stáj.

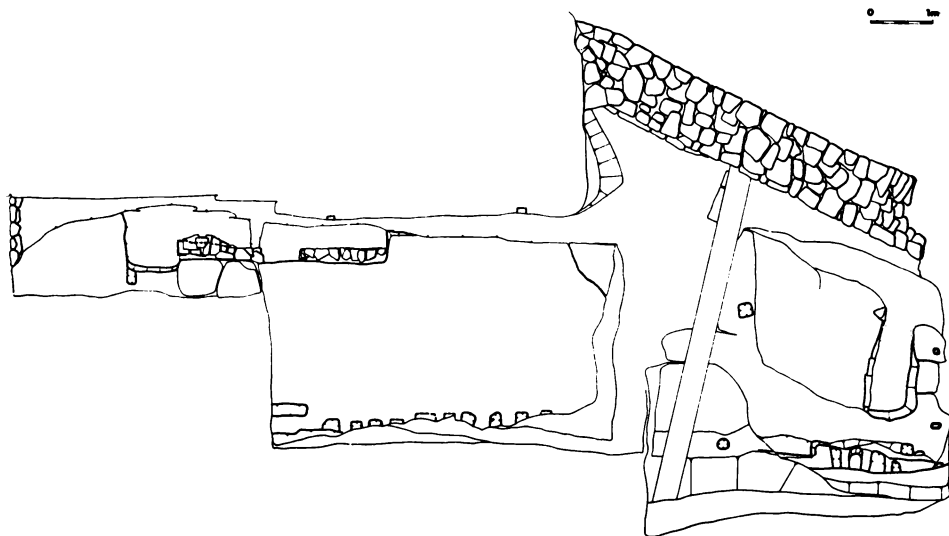
Širokou skalní spáru na okraji nádvoří využil třetí objekt. Téměř čtvercovou dispozicí uzavírá na jihovýchodní straně mezi skalními stěnami obvodové zdivo hradního jádra. Do nádvoří se nejspíše uplatňovala stěna z horizontálně ložených kuláčů, osazených v protilehlých žlábcích, které jsou vysekány do téměř svislých boků spáry. Dřevěnou stěnou, podbíhající, jak ukazují žláby, mírně do interiéru, prostupovala nejspíše okna a dveře. O jejich konstrukci ani umístění dochovaná situace neinformuje. Přízemí ukončovala blíže neurčená, snad segmentová klenba, nad kterou předpokládáme další, blíže nedefinovatelnou architekturu. S ohledem na absenci antropogenních vrstev neumíme objekt v rámci druhé stavební etapy datovat ani funkčně určit.

Zadní část hospodářského traktu uzavírala velká budova mezi hradebními

zdmi (obr. 3). Zadní stranu tvoří v celé výšce stěna skalní věže na konci hradu. Nad suterénem, pod pravou částí mezi hradbou a hřebenem skal, zbylo ještě místo pro jakési zvýšené plochostropé přízemí. Teprve patro se rozvinulo plně mezi oběma hradbami, přizpůsobujíc se dispozici terénu. V části, kde tvoří podlahu skála, odkryl archeologický výzkum dvě otopná zařízení, zahloubená do podloží (Gabriel 1993). Jejich protáhlé dispozice svědčí o teplovzdušném vytápění plochostropého patra. Nad ním ležela sedlová střecha, opřená zadním štítem o stěnu skalní věže, na které dosud vidíme stopy po konstrukci krovu. Přední štít se obracel do nádvoří, částečně překryt sedlovou střechou studničního komplexu. Funkce objektu zůstává nevyjasněná. Proti hospodářskému využití, na které by nasvědčovala otopná zařízení patra, stojí nálezy vnějšího fragmentu okna v destrukci pod touto částí hradního jádra. Jedná se o obdélné ostění s kamenným příčnickem a stojinou. Ve srovnání s prvořadou architekturou paláce, kterou stavebník vybavil, jak dále ukážeme, nevelkými, nedělenými okny a, s jedinou výjimkou, pouze prostě okosenými, tvoří nalezený fragment v daném prostředí mimořádný architektonický detail, který předčí i prvky užití v obytné věži.

Objekt nepochybně vznikl již při budování obvodové hradby, kterou se příčně dělené sklepy otvíraly okny z hradu. Při začišťování rozvolněné koruny zdíva se podařilo vypreparovat jednu, výrazně se do interiéru rozevírající špaletu záklenku a úpravu bankálu. Zjevně se jedná o okno, vyzděné v hradební zdi při jejím budování, nikoliv o druhotně vylámaný otvor. Jeho umístění dokládá záměr stavebníka osvětlit suterén, vysekaný do skalního podloží.

Nevelký dvůr zpřístupňoval úzký průjezd. Archeologický výzkum zde odkryl zahloubené koleje po kolech vozů (Gabriel 1993). Plocha nádvoří tyto stopy provozu již nenese. V pravém předním rohu ležela ve zdivu soklu neznámé funkce deska s profilovaným okrajem. Není vyloučeno, že se jedná o menzu oltáře z kaple, snesenou po vyjmutí ostatků a druhotně použitou. Při patě skalního hřebene, pod vstupem na plató, odkryl výzkum další otopné zařízení protáhlé dispozice. Do skalního podloží zahloubený objekt interpretujeme jako sušárnu. V levém zadním rohu dvora se v první fázi přimykalo ke skal-

Obr. 3. Helfenburk, situace zadního objektu hospodářského traktu (kresba I. Kraczková).

ním stěnám další otopné zařízení. Jeho horizontální pruty, zasazené do drobných jamek ve skalních stěnách, tvořily nosnou konstrukci koše, omazanou jílem. S ohledem na uzavřenost topeniště je interpretujeme jako kamna, sloužící výhradně k vytápění interiéru. Vlastní topeniště s destrukcí kamen odstranila ve druhé fázi vysekaná studna s mohutným šlapacím kolem. Před jejím zbudováním zajišťovala vodu pro hospodářský trakt studna horní. Voda se do hospodářského traktu sváděla dosud dochovaným kamenným žlabem ve spáře a dále asi žlaby dřevěnými. Toto provizorní řešení trvalo až do pořízení nové studny. Starší pak pravděpodobně posloužila jako smetiště a skládka destrukcí okolní zástavby.

Obytnou část hradu založil stavebník na horním platě skalního hřebene. Podloží, vymezené na východní straně spárou, na západní puklinou, dělí uprostřed široká spára, na severní i jižní straně uzavřená zdí z nepravidelných kvádrů na maltu. Od severu jí prostupoval ve výšce prvního patra portál, otevírající přístup na horní plató. Komunikační spojení se severní hradbou dovoloval můstek, pro jehož sklápěcí úsek sloužila částečně ve skále, částečně ve zdivu pojednaná vpadlina. Prostor spáry, v dolních partiích později otevřený, sloužil pouze pro vyrovnání podloží a vertikální komunikaci. Soudíme tak z nevelkého okenního otvoru ve druhém podlaží. Jeho pořízení při stavbě dokládá konstrukce, využívající místo zaklenutí pouhé přeložení trámy. Prostě okosení pískovcového ostění zakončují náběžní štítky. Pouze v nástupním prostoru se mohl otvírat vedle vstupní branky sklenutý otvor větších rozměrů. Jeho stopy ve zdivu však nedovolují jednoznačně rozhodnout, zda se jednalo o otvor, výklenek nebo pouze odlehčovací oblouk. Posouzení znemožňuje především zásah při nejmladší opravě hradu. Dvě plochostropá podlaží, která vyplňují spáru, propojovalo schodiště, ústící ve třetím podlaží.

Třetí podlaží, rozšířené i na horní plató hradu, opisuje nepravidelnou dispozici podloží s delší osou ve směru jihovýchod—severozápad. Hmotou objektu prostupovaly v jižní a protilehlém severním nároží skalní bloky. Po jejich destrukci o nich svědčí pouze otisky na přilehlých zdech. Dosud nedořešený stavební vývoj dovoluje konstatovat, že objekt vznikl sloučením vyšší severozápadní části nad spárou a části jihovýchodní, kterou kryla nad třetím podlažím sedlová střecha. Její konstrukce se částečně dochovala v nadezdívce. Do pozednic, osazených 7 cm od vnější líce zdiva, jsou jednoduše zapuštěny krokve, které vynášely 82° střechu při hřebenění. Jedním štítem přisedala k vyšší severozápadní budově, druhým se obracela k jihovýchodu. V některé z následujících stavebních fází, která nadezdila nižší objekt do výškové úrovně sousedního, se v úrovni čtvrtého podlaží štítové stěny otevřelo okno a dveře, zpřístupňující přední prostor plata. Přestavba sjednotila celé čtvrté podlaží do jediné rozsáhlé místnosti s okny, jejichž záklenky doplňují sedátka. Okenní ostění jsou prostě okosená. Výjimku tvoří pouze východní okno ve třetím podlaží, které má složitější karlstejskou profilaci.

Skalní blok na severovýchodní straně doznal v druhé stavební etapě řadu změn. Ve druhé fázi vývoje rozlišil archeologický výzkum dvě mikrofáze. První prezentuje kůlová stavba nad studničním zařízením, překrývající část mostního prahu, ve kterém zůstaly osazeny dřevěné trámy jinak strženého mostu. Kůlovou stavbu kryla sedlová střecha s hřebenem kolmým k příkopu. Orientaci stavby dokládají obdélné zápuště pro sochy, vložené do řady jamek pro osazení kůlů (obr. 3). V místech, kde stěny překonávaly spáru, nahradily jamky v pískovcovém podloží trámy, položené do dráží při okraji skály. Kůly byly pravděpodobně vyplétané proutím a vymazané jílem.

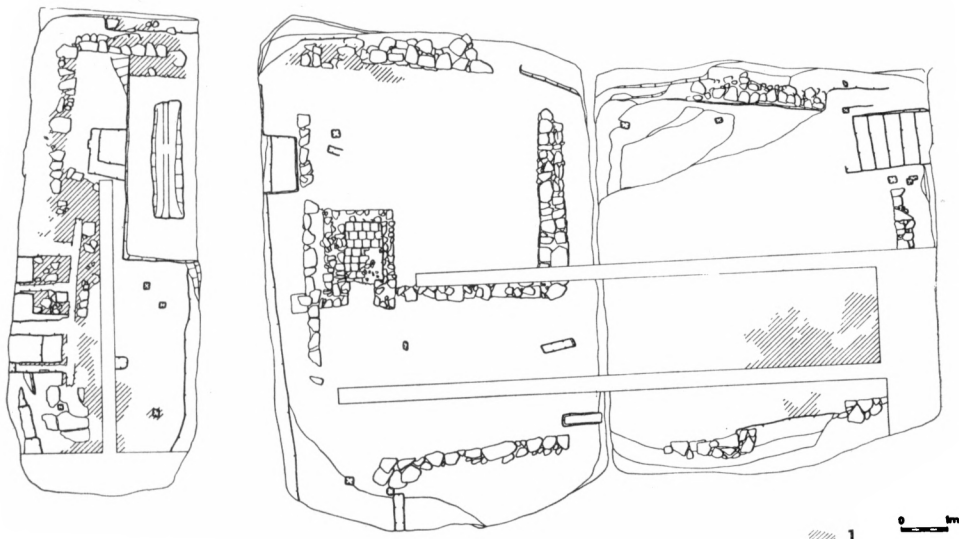
Druhá mikrofáze obezdila dřevěné stěny při okraji skal zdivem z nepra-

videlných pískovcových kvádrů na maltu. Na některých místech zjišťujeme zaplnění jamek maltou, takže před stavbou byly některé kůly vyvráceny. Konstrukce mostního prahu zůstala i nadále uchována, neboť v drážích uložené trámy zalil stavebník maltou a drobnými kameny.

Ve třetí fázi nahradila západní dřevěnou stěnu studničního domku nová budova, zabírající svým rozsahem celý zbytek skalního bloku, důsledně respektující studniční zařízení (obr. 4). Relikty vertikální konstrukce domu, pískovcové kameny na jílu, nevyklučují podezděnění pod nabíjenou konstrukcí, o které by svědčilo množství jílu v okolí. Slabá vrstva destruované vápenné omítky dokládá vnější omítání stěn. Následnost zdiva na jílu po zdivu na maltu vyplývá z jejich vzájemného překrytí v jihovýchodním úseku. V interiéru budovy vyčleňují dochované základy v jihovýchodním rohu místnost, spojenou dveřním otvorem se studnou. V jejím severovýchodním rohu odkryl výzkum zdivo z čedičových sbíraných kamenů spojených nevyváleným jílem. Vymezuje prostor, který připomíná otopné zařízení, obsluhované z budovy, avšak z vnějšku vytápěné místnosti. Podlahu tvořily prosté terakotové dlaždice. Ve výplni leželo několik tyglíkových kachlů, jeden komorový a dva větší fragmenty keramické desky o šířce 35 cm a délce přesahující 55 cm. Funkce tohoto objektu není, s ohledem na absenci vypálení, zřejmá. V případě, že by se jednalo o otopné zařízení, zůstáváme na pochybách, zda jde o sokl kachlových kamen či o základ pece. Absolutní datování vzniku objektu možné není. Pouze zánik třetí fáze spadá podle archeologických nálezů až do druhé poloviny 15. či počátku 16. století.

2.4 Třetí stavební etapa

Třetí stavební etapa nepochybně rozšířila hradní areál o prostor kolem jádra a obehnila jej hradební zdí, která vymezuje trojúhelník staveniště s nejkratší stěnou v čele hradu. Do jejího středu a současně na nejvyšší místo situoval stavebník hranolovou obytnou věž o čtyřech podlažích. Na vnější straně ji oddělil vytěžením skalního bloku. Postup lámání naznačují odlehčovací oblouky spáry pod základem věže, pořízené vždy v místech delšího pře-

Obr. 4. Helsenburk, situace na horním plátě (kresba L. Kracíkové).

rušení těžby. Odlámaním pod úroveň starší cesty vznikl šijový příkop, uzavřený na jižní straně ponechanou skálou. Na ní byla svedena komunikace z hradu na parkán pod jižní hradbou. Cesta se vracela do hradu malou západní brankou při zadním ohybu hradby.

Se starším komunikačním systémem před hradním jádrem se hradba vyrovnala otevřením brány pro povozy a branky pro pěší. Ty však neumožňovaly vstup do nově vymezeného předhradí, které si vyžádalo vlastní přístupovou komunikaci. Od osy starší cesty se oddělila před hradbou a po dalším padacím mostě prošla třetí bránou, situovanou při východním nároží, níže než obě předchozí. Pokračovala kolem vyústění staršího příkopu, mezi novou severní hradbou a skalním blokem starého hospodářského traktu až do ohybu, kde se mezi hřebenem skal otočila k jihu a v rozšiřujícím se prostranství vyústila do nového hospodářského traktu, který navázal na starší příkop. K vyložení přímého průjezdu příkopem sloužila zeď, vybíhající z obvodové hradby a přisedající k východnímu nároží jádra.

Obranná aktivita, kterou hradba nabízela, se omezila vedle běžného využití koruny zdíva s cimbuřím na podsebití, vysunutě nad bránou nové cesty, a na skalní věž, zabudovanou do ohybu hradby. V krajním případě mohl posloužit obraně i převět vysunutý z jedné ze stínek. V žádném případě však obranný systém nepočítal s postřelováním kurtin, které se tak stávaly snadno zranitelným místem, ačkoliv přístup k nim ztěžoval strmý svah. Platí to především o severní straně, zatímco k jižní, povlovnější, znesnadňoval přístup parkán. V případě jeho získání dobyvateli však obě branky značně usnadnily průnik do hradu.

K obraně nebyla určena ani věž. Oprava v 19. století sice snížila její vypovídací hodnotu, zdá se však, že znemožňovala přesun posádky z jedné části čelní hradby na druhou, takže obraně spíše překážela. Přístup umožňoval můstek z hradního jádra, vedený na pavlač, do které se otevíral vstup z druhého podlaží věže lomeným, prostě okoseným portálem, upraveným dnes na okno. Podlaží osvětlovala dvě drobná okna s ostěním karlstějnské profilace, která směřují k severozápadu a jihovýchodu. Stěnu věže, obrácenou na vnější stranu, neprostupuje žádný otvor. Z patra bylo přístupné i přízemí, které je bez oken a původně asi i bez dveří. Třetí podlaží doplňuje převět, vysunutý na konzolách nad dnešní vstup do přízemí. Rozvržení oken v místnosti před opravou neznáme. Dochovaná okna jsou pojednaná stejně jako v nižším patře, další dvě jsou nepochybně výsledkem oprav 19. století. Horní patro, vysazené na kordonové římsce, je víceméně nové, stejně jako zakončení věže.

3 Závěr

Vývoj hradu se rozpadá do tří stavebních etap. První, využívající nezměněný skalní hřeben, považujeme za hrad ostrožného typu. Souvisí se zbudováním opevnění někdy ve druhé polovině 14. století, jak dokládají nálezy keramiky v základových drážích.

Typ ostrožného hradu, známý i z jiného než pískovcového podlaží, má nepochybně úzkou souvislost s typem bergfritovým. V severočeské hradní architektuře se oba uplatňují od druhé poloviny 13. století a v počátku století následujícího, s tím, že podoba hradů vzniklých ve druhé a třetí třetině 14. století nám zůstává utajena, neboť potřeba základání nových sídel ustoupila méně nákladným přestavbám. Lokality, jejichž vznik by bylo možné na základě písemných pramenů či archeologických nálezů datovat do tohoto období, náležejí k vzácným výjimkám. Nelze tedy vyloučit ani zbudování hradu ostrož-

ného typu, ačkoliv se již jednalo o přežitou formu. S podobným přežíváním starších hradních typů musíme počítat ještě v poslední třetině 14. století, jak ukazuje v té době založený Chudý Hrádek, náležející pravděpodobně typu s plášťovou zdí (Gabriel—Panáček 1993, 12—15). Již na sklonku století je však nahrazovaly typy hradů na kupách a typ hradu skalního, který na Helfenburk aplikovala další stavební etapa.

Druhá stavební etapa dala vzniknout hradu skalního typu (Gabriel—Smetana 1986, 143). Přebudování ostrožného hradu na hrad skalní vyžadovalo především vhodnou terénní situaci s vyděleným skalním blokem. Tu hrádecký terén neposkytoval, nabízela se však možnost vytvořit blok uměle, přerušením průběžného skalního hřebene odtěžením. Změna osy přístupové komunikace vytvořila podmínky pro vertikální přístup na hradní plató. Nově byl řešen i hospodářský trakt, který se dostal pod přímou ochranu hradu, k patě skalního suku. Archeologický výzkum a stavebně historický průzkum hospodářského traktu dovolují jeho podrobné zhodnocení. Obecně asi platilo, že je zpřístupněn pro povozy a vybaven objekty pro ustájení domácích zvířat, pro zpracování potravin a ubytování nižší vrstvy obyvatel hradu. Poučné je i vedení přístupu k vertikální komunikaci na horní plató. Jeho dlouhý průběh umožňoval kontrolu a ochranu této cesty, přerušené v závěru padacím mostem.

Hradní jádro, ležící na horním plató skalního suku, považoval stavebník za dokonale chráněnou obytnou věž. Proto zde pořizované stavby nemají obranné prvky, nebo je redukuje na minimum. Obytnou zástavbu doplňuje samostatná kaple na skalní věži, s dosud patrným reliktem oltáře.

Značné problémy přináší pokus o datování druhé stavební etapy a její vztah ke stavební etapě třetí. Starší práce, jak již bylo uvedeno, uvažují o dvou stavebnících, Janu Očkovi z Vlašimi, který jej koupil roku 1375, a Janu z Jenštejna, držícímu jej do své smrti roku 1400. Za druhého z uvedených majitelů již nepochybně existovalo vnější opevnění a stavební vývoj hradu byl v podstatě ukončen. Jedná se tedy o nedlouhé období dvaceti pěti let, které lze ještě o pět let zkrátit, připustíme-li, že „novou věží“ míní v roce 1395 Petr Clarificator obytnou věž v čele hradu. Ve skutečnosti však v písemných pramenech nenacházíme jednoznačný doklad ani pro počátek stavebních úprav druhé fáze Janem Očkem z Vlašimi, ani pro jejich ukončení Janem z Jenštejna před rokem 1395.

Odpověď však nedávají ani prameny hmotné. Nejstarším dokladem osídlení polohy jsou fragmenty keramiky z doby kolem poloviny 14. století. Již tehdy mohla začít výstavba objektů s okny karlštejnského profilu. Nacházíme je však jak v obytné věži, tak i na paláci a pravděpodobně je stavebník užil i v zadním objektu hospodářského traktu, v jehož destrukci se našly jeho fragmenty. V posledním případě se jedná o obdélné ostění s kamenným příčinkem a stojinou, jehož nejstarší výskyt shledává V. Mencl (1960, 212—214) na Karlštejně a jižním průčelí paláce Pražského hradu. Totéž platí i o jeho profilaci, kterou D. Menclová (1972a, 421) nazývá typickým „karlštejnským“ profilem. Jeho vývoj sleduje na horních patrech Karlštejna (Menclová 1972b, 62), která se budovala asi až po roce 1350. Užívání těchto oken předpokládají svorně oba autoři ještě v 15. století: V. Mencl (1960, 214) asi až do čtyřicátých let, D. Menclová (1972b, 62) dlouho do 15. století. Ještě na počátek či do celé první poloviny 16. století datuje jejich užívání P. Chotěbor (1992, 114, 124). Ať již platí kterýkoliv závěr jeho užívání, mohl být na Helfenburku použit od počátku zjištěného osídlení, až do konce základního stavebního vývoje hradu. Uplatnění těchto oken v první stavební etapě snad můžeme, s ohledem na charakter zástavby, majitele a provinčnost území vyloučit. V ná-

sledujícím období po roce 1375 však již mohla být tato okna použita kdykoliv, takže problém datování stavebních etap neřeší.

Poslední třetí etapa typ hradu nezměnila. Při úplném respektování staršího stavu pouze znásobila opevnění a přidala druhý hospodářský trakt, obojí, za cenu ztráty kontaktu, nezávislé na hradním jádře. S ním úzce souvisí pouze věž, která rozšířila obytný prostor Jana z Jenštejna. Jak z písemných pramenů, tak i z heraldiky nad bránou a dispozice vnějšího opevnění vyplývá, že vývoj hradu byl uzavřen ještě v předhusitské době, do roku 1400. Tím ovšem plnění jeho původní funkce nekončí. Osídlení zde pokračovalo ještě v době pohusitské a úplné zpustnutí lokality souvisí nejspíše s třicetiletou válkou, jak dokládají nálezy ze zánikového horizontu.

Poznámka

1. Některé ze vsí získalo arcibiskupství již před rokem 1375. Do Tuháně podával kněze arcibiskup již 24. 3. 1363 (LC I, 2, 8) a do Robče 18. 12. 1374 (LC III—IV, 26).

Literatura

AH: Archaeologia historica.

ANĎEL, R. a kol., 1984: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Severní Čechy, Praha.

ANONYM, 1856: Das alte Schloss Hradek bei Auscha, Leitmeritzer Wochenblatt 1, č. 4 (26. 7.), 27—28.

ANONYM, 1907: Burgruine Helfenburg (Hradek) bei Auscha, Auscha.

ANONYM, 1930: Ruine Helfenburg (Hradek) bei Auscha, Auscha.

ANONYM, 1965a: Po stopách historických památek. Proud (Litoměřice) 13, č. 32 (14. 8.), 3.

ANONYM, 1965b: Ještě k Helfenburku. Proud (Litoměřice) 13, č. 33 (21. 8.), 3.

BALBIN, B.: 1681: Liber III. Decadis I. Miscellaneorum historicorum Regni Bohemiae, Praga.

BECKOVSKÝ, J., 1700: Poselkyně starých příběhů českých. Díl první, Praha 1700; díl druhý (edd. A. Rzek), sv. 1 a 2, Praha 1879, sv. 3, Praha 1880.

BENEŠ, F., 1878: Helfenburk v Litoměřicku, PA X, 220, 239n.

BERNAU, F., 1878: Die Helfenburg, MVGD 16, 227—234.

BERNAU, F., 1881: Album der Burgen und Schlösser im Königreiche Böhmen, I. Band, Saaz.

BERNAU, F., 1889: Nachricht über die Einnahme der Helfenburg im Jahre 1467, MNEC 12, 362.

BERNAU, F., 1892: Čechy. Díl VII. Středohoří, Praha.

BERNDT, W., 1924: Auf die Ruine Helfenburg bei Auscha, Leitmeritzer Zeitung 5, č. 84 (17. 10.), 2—4.

BOHAC, Z., 1979: Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské, HG 18, 165—203.

DD: Desky dvorské Království českého. Díl VII. První kniha pühonná z let 1383—1407 (edd. G. Friedrich). Praha 1929.

Dnk (= Donek, E.), 1922: Úštěk a Hrádek, Litoměřické listy 1, č. 2 (29. 7.), 1—2.

DZIADEK, P., 1904: Die Helfenburg bei Auscha, Leitmeritzer Zeitung 34, č. z 11, 5, 11—13.

FISER, F., 1968: Jenštejnovo oficium, Strahovská knihovna. Sborník Památníku národního písemnictví III.

FISER, F., 1972: Hrádek, Kulturní měsíčník (Roudnice n. L.), 8, 2, 16.

FRB = PDC: Prameny dějin českých I. (edd. J. Emler), Praha 1875, 437—468.

FRIND, A., 1872: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und mit besonderer Berücksichtigung aus die jetzige Leitmeritzer Diöcese, III. Band, Prag.

GABRIEL, F., 1984: Nálezová zpráva v ArÚ ČAV Praha (č. j. 386/85), strojopis.

GABRIEL, F., 1988: Nálezová zpráva v ArÚ ČAV Praha (č. p. 4494/88), strojopis.

GABRIEL, F., 1989: K problematice opevněných sídel na pískovci, Castellologica Bohemica 1, 125—138.

GABRIEL, F., 1993: Nálezová zpráva v ArÚ ČAV Praha (č. p. .../..), strojopis.

GABRIEL, F.—PANÁČEK, J., 1993: Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství 2. část, Castellologica bohemica 3, 7—46.

- GABRIEL, F.—SMETANA, J., 1986: Skalní hrady a jejich vztah k české hradní architektuře, AH 11, 143—152.
- HEBER, F. A., 1844: Böhmens Burgen, Vesten und Berschlösser I, Prag.
- HEBER, F. A., 1846: Böhmens Burgen, Vesten und Berschlösser IV, Prag.
- HEBER, F. A., 1856: Böhmens Burgen, Vesten und Berschlösser I, 2. Aufl. Prag.
- HLAVÁČEK, I., 1974: Konrad von Vechta. Ein Niedersachse im spätmittelalterlichen Böhmen, in: Beiträge zur Geschichte der Stadt Vechta, 1. Lieferung, Vechta, 5—35.
- HORNY, R., 1989: Geologická mapa ČSSR, list Praha, Praha.
- HOZNAUER, M., 1968: Na trampském severu, Plamen. Měsíčník pro literaturu, umění a život 10, č. 4, 65—75.
- CHOTEBOR, P., 1992: Architektonické detaily českých tvrzí, Sborník společnosti přátel starožitností 3, 111—127.
- JARSCHEL, J., 1904: War die Helfenburg einmal eine Raubritterburg? Leitmeritzer Zeitung 34, č. 3 (3. 12.), 27—28.
- JARSCHEL, J., 1940: Die Helfenburg bei Auscha und das „Alte Haus“ bei B. eisvedel, Beiträge zur Heimatkunde des Elbetales 2, 216—222.
- JARSCHEL, J., 1967: První kapitulu psal Jan Očko z Vlašimi, poslední píšou trampové. Proud (Litoměřice) 15, č. 28 (14. 7.), 1, 3.
- KLEEROTH, 1874: Die Affenburg, MVGDB 12, 89—91.
- KOPETZ, H., 1887: Helfenburg, MNEC 10, 308—309.
- KOPETZ, H., 1888: Helfenburg, MNEC 11, 322—323.
- LC: Libri confirmationum ad benexicia ecclesiastica Pragensem per archiodioedesim I—X (edd. F. A. Tingl, J. Emler), Pragae 1865—1889.
- LE: Libri erectionum archidiecesis Pragensis saeculo XIV. et XV. (edd. C. Borový), Liber I (1358—1376), Pragae 1873.
- MENCL, V., 1960: Vývoj okna v architektuře českého středověku, Zprávy památkové péče XX, 181—232.
- MENCLOVÁ, D., 1972a: České hrady 1, 1. vydání, Praha.
- MENCLOVÁ, D., České hrady 2, 1. vydání, Praha.
- MHB: Monumenta historica Bohemica (edd. G. Dobner), Tom. III, Pragae 1774.
- PALACKÝ, F., 1848: Popis Království českého, Praha.
- PANÁČEK, J., 1992: Počátky pánů z Klinštejna a z Ronova, Muzejní a vlastivědná práce 30 (ČSPS 100), 84—91.
- PODSKALSKY, W., 1891: Die Sammlungen des Local-Clubs in Gastorf, MNEC 14, 167—170.
- POCHE, E. a kol.: 1977: Umělecké památky Čech 1, Praha.
- POKORNY, R., 1937: Hrad Helfenburg, perla Dubského Švýcarska, Bezděz 8, 171—172.
- PREIS, K., 1935: Eine Pfingstwanderung zur Helfenburg, Leitmeritzer Zeitung 65, č. 68 (14. 6.), 3—4.
- SEDLÁČEK, A., 1908: Místopisný slovník historický Království českého Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1923: Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl XIV, Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1925: Českomoravská heraldika II, Praha.
- SCHALLER, J., 1787: Topografie des Koenigreichs Boehmen, Fünfter Theil. Leitmeritzer Kreis, Prag und Wien.
- SCHMITT, A., 1856: Archeologische Karte von Böhmen. — Archeologická mapa Království českého, Prag.
- SMETANA, J., 1993: Kdo byl František Fišer, Severočeský deník 3, č. 31 (8. 2.) 5.
- SMETANA, J.—GABRIEL, F., 1988: Středověké kachle z hradu Helfenburku AH 13, 545—560.
- SOMMER, J. G., 1833: Das Koenigreich Boehmen; statistisch — topographisch dargestellt. I. Band Prag.
- SPEVÁČEK, J., 1987: Václav IV. 1361—1419, Praha.
- SRB: Scriptorum rerum Bohemicarum II. (edd. F. M. Pelzel et J. Dobrovský), Pragae 1784.
- SIMAK, J. V., 1938: Středověká kolonizace v zemích českých. České dějiny I. 5, Praha.
- ŠTEMLER, J., 1968: Hrádek Helfenburk, Kulturní měsíčník (Roudnice n. L.) 4, 99—100, 111—112.
- TOMEK, V. V., 1855: Dějepis města Prahy I, III, Praha.
- TANDLER, R., 1876: Eine namenlose Ritterburg, MVGDB 14, 307—312.
- (ček) = (Tatíček A.), 1967: Svědectví středověku, Proud (Litoměřice) 15, č. z 8. 12., 3.

Zusammenfassung

Bauentwicklung der Burg Helfenburg

Mit der Geschichte der Burg Helfenburg (Gem. Rašovice, Kr. Litoměřice — Leitmeritz) hat man sich sehr befaßt. Ausführlich wurde die Geschichte der Burg von F. Pernau (1881, 117—149) bearbeitet und diese Arbeit diente auch den anderen Forschern incl. A. Sedláček (1923, 96—104) als Ausgangsbasis. Trotzdem blieb die Bauentwicklung der Burg in der Geschichtsliteratur ein bischen abseits. Über die Baugeschichte der Burg hat erst im Jahr 1972 F. Fišer geschrieben. Dieser hat vorausgesetzt, daß die heutige Burggestalt von Jan Očko von Vlašim, aus den Jahren 1375—1380 stammt. Sein Nachfolger Jan von Jenštejn sollte nur den Wohnturm beenden. Laut D. Menclová (1972, 420—426) hat Jan von Jenštejn nicht nur den Turm, sondern auch die ganze äußere Befestigung in den Jahren 1380—1395 gebaut.

Am Ende des vorigen Jahrhunderts hat einige Konservationsarbeiten auf der wüsten Burg J. Schroll mit der Unterstützung des Exkursionsvereins durchgeführt. In den Jahren 1966—1968 wurden unter der Leitung F. Fišer kleinere Reparationsarbeiten durchgeführt. Nach der sowjetischen Besetzung wurden diese Arbeiten unterbrochen und erst in den achtziger Jahren konnte man in den Konservationsarbeiten mit der Unterstützung der Stadtverwaltung in Ústěk fortsetzen.

Die Burgdisposition zeigt, daß die Bauentwicklung der Burg in drei Phasen sich verwicklicht hat. Dabei hat wichtige Rolle die Zugänglichkeit zur Burg gespielt. In der ersten Phase führte der Weg in das Burgzentrum horizontal durch die Bergzunge (Abb. 1, 2). In der nordböhmisches Burgarchitektur kommt dieser Burgtyp seit der zweiten Hälfte des 13. Jhdts vor. Das Überleben dieses Burgtyps hat bis zur zweiten Hälfte des 14. Jh. gedauert, wie die ältesten Funde von der Burg Helfenburg zeigen. Schon am Ende des 14. Jh. wurden diese Spornburgen durch die Steinburgen ersetzt. Mit dem Umbau der Burg Helfenburg als Steinburg ist die zweite Bauphase verbunden. Dazu hat man vor allem eine gute Terrainsituation mit einem Steinblock gebraucht. Im Fall der Burg Helfenburg ein Steinblock fehlte und so hat man den Steinblock künstlich durch die Zerstörung der Bergzunge erreicht. Diese Veränderung verlangte einen neuen Zugang auf das Burgplateau. Die Zugangsachse war jetzt vertikal. Der wirtschaftliche Burgteil kam so direkt zur Burg. Dieser Teil mußte für die Wagen zugänglich sein. Wichtiger Bestandteil des wirtschaftlichen Areals waren die Viehställe und Wasser. Das Burgzentrum auf dem Steinplateau brauchte keine Befestigung. Es handelte sich um Wohnbauten und die Kapelle (Abb. 4).

Die dritte Bauphase hat die Burg nicht verändert. Nur die Befestigung wurde verstärkt und ein zweiter Wirtschaftstrakt wurde erbaut. Die archäologischen Funde erlauben leider nicht eine absolute Datierung der einzelnen Bauphasen. Auch die architektonische Bauteile sagen zur Zeitfrage nur wenig aus.

Abbildungen:

1. Helfenburg. Situation der Burg im Jahr 1983.
 2. Helfenburg. Das obere Plateau.
 3. Helfenburg. Ein Objekt im wirtschaftlichen Trakt.
 4. Helfenburg. Die Situation auf dem oberen Plateau.
- Alle Zeichnungen von L. Kracíková.